

4. Панько Т.І. Питання мови в світоглядній концепції Михайла Драгоманова / Т.Б. Панько // Мовознавство. – 1991. – №4. – С.66-74.

Анотація. У статті розглянуто проблему національно-мовної освіти кінця ХІХ – поч. ХХ ст. в Україні, яка відбита у творчому набутку видатної поетеси Лесі Українки під впливом М. Драгоманова.

Ключові слова: освіта, культура, педагогіка, мова, духовність, філософія.

Summary. The paper considers the problem of national language education in the late 19th – early 20th century in Ukraine, as reflected in the creative achievement of the famous poet Lesya Ukrainka under the influence of M. Dragomanov.

Key words: education, culture, pedagogy, language, spirituality, philosophy.

УДК 811.161.2'373.611

Чопик Я.М.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ МОРФЕМНО-СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ

До найважливіших завдань лінгвістики належить дослідження морфемної і словотвірної структури слова, що має виняткове значення для опанування курсу граматики, а також в роботі з орфографії, стилістики. Осмислене значення будови слова і способів словотворення уможливує різнопланове володіння мовою, усвідомлення її багатофункціональності. Так, заснований в основному на структурному принципі морфемний аналіз слова у багатьох випадках не можливий без зв'язків між твірною і похідною основою, без послідовного виділення в ньому значущих частин відповідно до того, як в його будові відображений словотвірний процес. Останній, зазвичай, розглядається з позиції синхронії, що означає брати до уваги співіснування мовних явищ, процесів, одночасність і паралельність їх дій, зв'язку. Аналіз словотворення похідної одиниці, у свою чергу, спирається на його будову. Похідні слова мають внутрішню форму і вони позначають предмети, ознаки, дії через встановлення зв'язку між цими предметами, ознаками, діями та ін. Не аналізуються в словотвірному плані слова прості (непохідні), а також слова зі зв'язаними коренями типу *провулок*.

Відповідно до тенденції аналізувати словотвірні явища від змісту до форми мотивування має охоплювати семантичні особистості похідних одиниць – дериватів [7, 11].

З-поміж труднощів морфемного аналізу слів виділяється з'ясування кореня як частини споріднених слів у випадках, пов'язаних із зовнішньою подібністю деяких спільних частин. Наприклад: *граф, графа, графин, графік, графіка, графіт*. Відповідно до лексичного значення кожного з цих слів морфемний склад має такий вигляд: *граф* \emptyset , *граф* – *ин* – *я*, *граф* – *ськ* – *ий*, *граф* – *ств* – *о*, *граф* – *а*, *граф* – *и* – *ти*, *роз* – *граф* – *и* – *ти*, *роз* – *графл* – *ен* – *ий*, *графин* \emptyset , *графин* – *чик*, *графік* \emptyset , *графіч* – *н* – *ий*, *графіч* – *н* – *о*, *графіка*, *графіч* – *н* – *ий*; *графіт* \emptyset , *графіт* – *н* – *ий*, *графіт* – *ов* – *ий*. Так само на основі елементів словотвірного аналізу з'ясовується структура префіксів, які бувають простими і складними. Щоб правильно виділити префікс, потрібно спочатку встановити, від якого слова утворене аналізоване. На основі співвідношень мотивацій з'ясовуємо, що дієслова *знеболити*, *знесилити*, *обезболити* утворені від іменників *біль*, *сила* (*знеболити* – усунути відчуття болю, *знесилити* – позбавити сили), звідси й відповідне морфемне членування: *зне* – *бол* – *и* – *ти*, *з не* – *сил* – *и* – *ти*).

Правильно виділити в словах суфікси значно трудніше, ніж префікси, оскільки перші морфеми є матеріально вираженими і нульовими, але такими, що виражають граматичне або словотворче значення. Виділення нульових суфіксів можливе за наявності двох умов: 1) твірної основи і 2) матеріально вираженого суфікса з тим самим словотвірним значенням, у дієслівних формах типу *розрісся*, *піднісся* нульовими є суфікс внутрішня флексія: *роз* – *ріс* – \emptyset – *ся* (пор. *роз* – *рос* – *л* – *а* – *ся*, *роз* – *рос* – *л* – *о* – *ся*, *роз* – *рос* – *л* – *и* – *ся*).

Елементи словотвірного аналізу необхідно застосовувати під час розбору слів з кількома суфіксами. Так, у слові *рук* – *авич* – *к* – *а* (зменшено – пестливе до *рукавиця*), два суфікси, а не три, тому, що воно мотивоване словом *рук* – *авиц* – *я*.

Слово *сніж* – *еч* – *ок* містить у своєму складі два суфікси, бо воно є зменшено-пестливим до *сніжок* \emptyset , а слово *колобоч* – *ок* – \emptyset має один суфікс – *ок* –, оскільки воно є зменшено-пестливими

до непохідного в сучасній мові *колобок*. Отже, про два і більше суфіксів в слові можна стверджувати лише тоді, коли й твірна основа містить у собі суфікс (суфікси). Порівн.: слово *виконаний* має два суфікси (*викон – а – н – ий*) – суфікс – а – і суфікс – н – як самостійний.

Будова слова завжди визначається з урахуванням його семантики, тому що в мові є слова, незначимі частини яких зовнішньо схожі з суфіксами і префіксами (*підшипник – Ø*, *приятель – Ø*, *ввічлив – ий*). Типовою помилкою є зарахування до суфікса частини кореня або попереднього суфікса, особливо за наявності в кінці слів однакових звукових комплексів: «*куп – альн – ий*» замість *купа – льн – ий*, а також неправомірне розчленування суфікса, нерозрізнення простих і складних суфіксів і суми суфіксів: «*скром – н – ість*» замість «*скромн – ість – Ø*, *вір – н – ість – Ø*, *захвор – юва – ність – Ø*, *готов – ність – Ø*, *височ – ок – Ø*, *ліс – оч – ок – Ø*, *уч – и – тель – Ø*, *сад – ів – ництв – о*, *степ – ов – ич – к – а*.

Одним із складних явищ при словотвірному аналізі похідних одиниць виступає їхня різна формально-семантична співвідносність із мотивуючими твірними основами, на що звернув увагу І.С.Улуханов [5, 19]. Лексичний масив такого типу похідних слів постійно розширюється у мовній системі, збагачуючи словесне вираження. Тому й доводиться особливо уважно їх аналізувати, застосовуючи критерій найтіснішої семантичної близькості між твірним і похідним словом. Крім того, слід враховувати, що у формуванні словотвірного значення окремого похідного слова твірне слово бере участь не всією сукупністю своїх значень, а лише якимсь одним лексичним значенням. І навпаки, як стверджує В.О.Горпинич, «Похідне слово формується на базі кількох семем – основної і переносної: лексема *іскра* має чотири семами (основну і три переносні): 1) осн. «найдрібніша світла частинка тіла, що горить», 2) перен. «блискуча цятка», 3) перен. «яскравий вияв почуття, здібності», 4) перен. «газета «Іскра», похідний від неї прикметник *іскристий* із значеннями «який сяє іскрами» утворився на базі основної і першої переносної семи [3, 96].

З-поміж полімотивованих слів виділяється велика група іменників і прикметників (менше дієслів і прислівників), що належать до одного способу словотвору, маючи різні твірні основи і форманти. Наприклад: *командування* (командувати, командир), *переконаність* (переконати, переконатися), *маслянистий* (масло, масляний), *педагогічний* (педагогіка, педагог), *іржавити* (іржавий, іржа), *по-болгарському* (болгарин, болгарський). Як видно, похідні слова, що мають два і більше значень і мотивуються при цьому різними частинами мови, належать до різних словотвірних типів, наприклад, віддієслівного і віддієприкметникового із суфіксом – к – а: *наклейка* (наклеїти, наклеєний) і *наковка* (накувати, наковувати, накований), *насадка* (насадити, насаджений) та ін. Щоправда, досить поширені й однозначні слова, що мають подвійну мотивацію, допускаючи, отже, двояку словотвірну інтерпретацію. Вони характеризуються тим самим способом словотвору, але відрізняються твірними основами за їх лексико-граматичним оформленням: *мебляр* (меблі, меблевий), *перевізник* (перевіз, перевозити), *парламентарій* (парламент, парламентський), *кулеметний* (кулемет, кулеметний) тощо.

Як зауважив А.Н.Тихонов, формально-семантичні відношення між твірними і похідними у випадках множинності мотивацій досить різноманітні, але вони легко групуються навколо двох основних типів [4, 34]: 1) множинність мотивації знаходить відображення в словотвірній структурі здебільшого багатозначного слова і відповідно в здатності похідного слова по-різному членуватися при кожній мотивації; 2) множинність мотивації не знаходить відображення в словотвірній структурі багатозначного слова, тобто кожна мотивація не знаходить свого особливого формального вираження.

При можливих двох структурно мотивуючих словах твірним слід вважати те, яке є водночас і семантично мотивуючим. Наприклад: іменник *косар* структурно співвідноситься з іменниковою і дієслівною основою, але твірною є дієслівна, бо саме вона семантично мотивує це слово: *косар* – той, хто косить траву, збіжжя; це особа, яка зрізує, стинає траву не лише косою, а й *косаркою*.

Семантичну своєрідність похідних слів на тлі їх структурно-значенневих ознак, мотиваційних планів і взаємовідношень із мотиваторами – твірними одиницями слід з'ясувати і в ономаціологічному аспекті. Це означає, що «Проблема встановлення семантичних функцій морфем, – як констатує К.Г.Городенська, – невіддільна від семантичного моделювання дериватів. Афікс виконує ту чи іншу семантичну функцію не ізольовано, а в складі деривата, що є поверхневою, формально-граматичною, репрезентацією певного типу семантичної структури» [2, 21]. Зміст його семантичної функції визначає значення компонента семантичної структури-предиката або аргумента [1, 3], який він заміщає у формально-граматичній структурі деривата-похідного слова. Кореляція афіксів з певними типами семантичних функцій аргументів мають вмотивований характер і залежать від частиномовної приналежності похідних слова-деривата.

Так, семантична функція діяча є функцією – домінантною для іменникових суфіксів семантичної предметності. Для її вираження спеціалізуються численні суфікси: – *ель*, – *ник*, – *ар*, – *ач*, – *тель*, – *щик*/ – *чик*, – *і ат*/ – *нат*, – *ер*, – *ак*, – *ок*, – *ун* та ін. Це зумовлене різноманітністю предметно-аргументних структур, на базі яких формується іменник із значенням особи-діяча.

Пор.: *копач* (той, хто копає), арфіст (той, хто грає на арфі), цегляр (той, хто виготовляє цеглу) і т.д. Суфікси прикметників виступають в основному формальними представниками предикатної (як і дієслова) семантики. Заміщаючи предикати, вони виконують функцію конкретизації. Суфікси таких ад'єктивів – похідних слів модифікують кількісний вияв ознаки – квантитативне значення. Так, з предикатами «дуже» корелюють суфікси – *еньк* / *-оньк*, *-есеньк* – / *-ісіньк*, *-енн* – / *-езн* – / *-елезн*, *-уч* – / *-юч* – та ін. Наприклад: дрібнісінький – дуже дрібний, широченний – дуже широкий, довжезний – надзвичайно довгий і под.

Як видно, такого типу розгляд структурно-семантичних властивостей дериватів, що за своєю суттю ономазіологічний і має своїм джерелом наукові ідеї чеського лінгвіста М.Докуліла [6], є об'єктивним і аргументованим.

Дефініції на основі семантики аргументно-предикатних структур корелюють із формулюванням словотвірних значень похідних на зразок «Той, що...».

Множинність дериваційної мотивації разом з мономотивацією, що засвідчує формально-семантичну варіативність зв'язків твірного і похідного слова, реально існуюче в лінгвістиці явище і його необхідно враховувати як у шкільній, так і в вузівській практиці при словотвірному і почасти морфемному аналізу дериватів. Окрім цього, увага має зосереджуватись на лексико-семантичній специфіці твірних і похідних, супровідних морфологічних явищах і пов'язаних з ними орфографічними моментами. При аналізі морфемно-словотвірних властивостей похідних слів лінгводидактичним матеріалом служать морфемні, словотвірні словники, граматики, праці із словотвору.

Список використаних джерел

1. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Городенська К.Г. Семантичні функції деривативних морфем / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – №1. – С. 20-30.
3. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 287 с.
4. Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова и русская лексико-графика / А.Н. Тихонов // Русский язык. Вопросы истории и современного состояния. – М., 1978. – С. 37-54.
5. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И.С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.–
6. Dokulil M. Tvorení slov v cestine: Teorie odvozování slov / M. Dokulil – Praha, 1962.
7. Honowska M. Ewolucja metod polskiego słowo-tworstwa synchronicznego (w dziesięciomiesięcznym 1967-1977) / M. Gonowska. – Wrocław; Warszawa, 1979.

Анотація. У статті розглянуто низку актуальних питань, пов'язаних із лінгводидактичним аналізом морфемної і словотвірної структури похідних слів на синхронному зрізі сучасної української мови.

Ключові слова: морфеміка, словотвір, похідне слово, форма, зміст, семантика мотивація.

Summary. The paper examines a number of current issues dealing with linguodidactic analysis of morphemic and word-building structure of derived words in the Ukrainian language studied synchronically.

Key words: morphemics, word-formation, derived words, content, semantics, motivation.

УДК 81'255.4

Чумак Г.В.

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ КОНЦЕПТУ СТРАХУ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДАХ «ПАДІННЯ ДОМУ АШЕРІВ» Е.А. ПО.

Оскільки переклад охоплює щонайменше дві мови і дві культурні традиції, перекладачі постійно вирішують проблему – як відтворювати культурні аспекти, імпліцитно закладені в тексті оригіналу. Культурне підґрунтя для перекладу набуває різних форм в широкому діапазоні: від лексики та синтаксису до ідеології і способу життя в певній культурі. Кожна людина має свою індивідуальну картину світу, тобто ідеальну модель навколишньої дійсності.